

КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток радянської книговидавничої справи відбувались в умовах великих соціальних і культурних перетворень, викликаних перемогою Великого Жовтня. У нових історичних обставинах зросла роль книги як носія найпередовіших в світі ідей марксизму-ленінізму, як скарбниці людської мудрості, науки і культури. Ще задовго до Великого Жовтня В. І. Ленін глибоко обґрунтував роль преси і літератури нового типу — високоідейної, вільної, справді народної. «Літературна справа,— вчив В. І. Ленін,— повинна стати частиною загальнопролетарської справи, «коліщатком і гвинтиком» одного єдиного, великого соціал-демократичного механізму, що приводиться в рух усім свідомим авангардом всього робітничого класу»¹.

Після перемоги Великого Жовтня перші декрети про розвиток видавничої справи були прийняті за безпосередньою ініціативою В. І. Леніна, який вимагав від друкованого слова комуністичної ідейності, партійності, народності, масовості, тісного зв'язку з життям і будівництвом нового, комуністичного суспільства.

Ленінські принципи є основоположними і провідними в розвитку радянської видавничої справи.

Винятково важливу роль відіграла книга і преса в розвитку визвольних революційно-демократичних ідей, у поширенні марксистсько-ленінської ідеології в умовах дореволюційної України. Безпосереднім попередником української радянської книговидавничої справи є більшовицькі видавничі центри, створені на Україні напередодні Великого Жовтня. В 1917 р. у Києві діяло видавництво «Голос соціал-демократа», в Харкові — «Пролетарій», в Катеринославі — «Звезда», в Луганську — «Донецкий пролетарій», які друкували і за допомогою місцевих комітетів РСДРП(б) поширювали твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Програму і Статут більшовицької партії, масову політичну літературу, газети, листівки, прокламації. Завдяки друкованому слову серед трудящих мас проводилась велика політико-виховна і організаційна робота. Перед ними розкривалися провідні питання підготовки до соціалістичної революції, викривалися антинародна політика Тимчасового уряду, імперіалістичний характер світової війни. Більшовицькі видання вказували трудящим України шлях до боротьби за своє соціальне і національне визволення.

Серед перших законодавчих актів молодого радянського влади були декрет Раднаркому РРФСР від 10 листопада 1917 р. — про пресу, і від 11 січня 1918 р. — про організацію Державного видавництва.

¹ В. І. Ленін. Твори, вид. 4, т. 10, стор. 27.

Процес створення радянської книговидавничої справи на Україні відбувався в надзвичайно складних умовах, викликаних жорстокою класовою боротьбою часів громадянської війни. Перші радянські видавничі центри були створені в кінці 1917 — на початку 1918 рр. У Харкові при Центральному виконавчому комітеті Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів у грудні 1917 р. почав працювати видавничий відділ. У Києві в лютому 1918 р. створюється видавництво Робітничо-Селянського Уряду України. Одночасно з цим видавничі центри починають діяти в багатьох містах України при місцевих органах Радянської влади.

Під час окупації України військами кайзерівської Німеччини більшовицькі організації продовжували боротьбу в умовах підпілля. Нелегальне друкване слово ставало дійовою зброєю, закликала трудящих до посилення опору окупантів, до активізації партизанського руху. Брошури, газети, звернення видавалися у підпільних видавничих центрах: Київський комітет РСДРП(б) використовував друкарню у Передміській Слобідці, Харківський комітет — друкарню на приміській дачі Рашке. Кількість нелегальних друкарських центрів зростала. Якщо до I з'їзду КП(б)У — липень 1918 р. — вони були в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, то на час II з'їзду КП(б)У діяли ще в Миколаєві, Херсоні, Чернігові, на Волині та в Поліссі. Крім нелегальних видань, на Україні поширювалися радянські книги, брошури, газети, листівки, які друкувалися в Москві за участю Українського відділу при Народному Комісаріаті в справах національностей. Поява цих видань політичного характеру була важливою подією, яка надихала трудящих України на посилення боротьби з інтервентами, свідчила про міцні зв'язки двох братніх народів.

Новий етап у розвитку видавничої справи припадає на 1919 р., коли після вигнання інтервентів виникли умови для мирної праці. Саме тоді створюються нові видавництва — державні, партійні, военні, громадських організацій, матеріальною базою яких стали націоналізовані радянською владою приватні видавництва. Виданням і поширенням радянської преси займалося Харківське губернське агентство Центродруку. Українське Центральне агентство по розповсюдженню творів друку. Діяли Видавниче бюро при Наркомосвіти УРСР, видавництво ЦК КП(б)У «Космос», видавництва народних комісарів, Академії наук УРСР і військових організацій.

Декретом ВУЦВК від 26 квітня 1919 р. було створено Всеукраїнське видавництво, яке об'єднувало державні, партійні, та військові видавництва України і забезпечувало облік і розподіл паперу та друкарського майна, контроль за розповсюдженням друкваної продукції.

Вторгнення денікінських банд тимчасово порушило розвиток радянської видавничої справи на Україні. Після вигнання білогвардійців процес формування видавництва продовжувався. Вже 18 серпня 1920 р. поновлене Всеукраїнське державне видавництво було визнано Центральним видавничим органом при ВУЦВК і стало керувати видавничою справою і розповсюдженням друкваної продукції в республіці. Видавництва забезпечували фронт і тил потрібною їм літературою. Це були перші радянські видання творів основоположників наукового комунізму. Брошура В. І. Леніна «Великий почин» вийшла тиражем 130 тис. примірників. Література про Комуністичну партію і Радянську державу, масові суспільно-політичні брошури, книги для червоноармійців, букварі для ліквідації неписьменності становили головну частину книжкової продукції періоду громадянської війни.

Роки відбудови народного господарства були одночасно періодом піднесення і розвитку книговидавничої справи в УРСР. З метою зміцнення матеріально-технічної бази видавничої справи були націоналізовані всі поліграфічні підприємства. Видавництва були в таких центрах рес-

публіки, як Харків, Київ, Одеса, Катеринослав. Але в умовах непу поряд з державними виникли приватні, які випускали головним чином художню літературу.

У цей час були зроблені перші кроки до типізації видавництва по видах літератури і категоріях читачів.

Зміцнення видавничої справи у відбудовний період сприяло розвитку періодичних видань — газет, журналів, альманахів, бюлетенів, інформаційних листків і періодичних збірників. Зросла ідейна і наукова цінність радянської книги на Україні. Масового характеру набрали українські видання, випуск яких забезпечували найбільші видавництва — Державне видавництво України, «Червоний шлях», «Книгоспілка», «Український робітник». На Україні видавалися книги з усіх галузей знань, чого не могло і бути до революції.

Книжкова продукція в більшості складалася і з суспільно-політичних видань. Масове видання творів В. І. Леніна сприяло пропагандистській роботі Комуністичної партії серед трудящих. Важливе місце посіли учбові, художні і наукові видання. Випускалася численна технічна і сільськогосподарська література. Книги з питань культури і мистецтва у 1921—1925 рр. також становили помітну частину книжкової продукції УРСР.

У роки побудови соціалістичного суспільства відбулася перебудова книговидавничої справи, що викликалося необхідністю посилення ролі книги в розв'язанні завдань індустріалізації країни, колективізації сільськогосподарства і культурного будівництва.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 5 грудня 1930 р. в республіці було створено Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ) при Наркомосвіти, яке повинно було сприяти розгортанню культурно-освітньої та ідеологічної роботи серед трудящих. ДВОУ становило самостійну господарську організацію. Воно складалося з 9 головних видавництв УРСР: «Пролетарий» (твори основоположників наукового комунізму, партійна і суспільно-політична література), «Держтехвидав» (технічна література), «Держсільгоспвидав» (книги з питань сільського господарства і агротехніки), «Радянська школа» (підручники і методична література), «Український робітник» (масова політична і професійна література), «Література і мистецтво» (художня і мистецтвознавча література), «На варті» (військова і спортивна література), «Держмедвидав» (медична і природознавча література), «Молодий більшовик» (дитяча, юнацька і комсомольська література). Матеріально-технічна база ДВОУ складалася з 9 друкарень. Для керівництва книготоргівлею в складі ДВОУ існував Укркнигоцентр.

Для піднесення якості друкованої продукції в роки побудови соціалістичного суспільства велике значення мала постанова ЦК ВКП(б) від 15 серпня 1931 р. «Про видавничу роботу». В постанові зазначалося, що в зв'язку з величезним зростанням політичного і культурного рівня робітників і колгоспників невпинно підвищувався попит на книгу з усіх галузей знань. Надзвичайно зросла потреба в творах класиків марксизму-ленінізму; завдання виховання нових кадрів вимагало збільшення випуску учбової літератури; піднесення до активного політичного життя нових верств трудящих збільшувало попит на масову політичну книгу; особливо зросла потреба в технічній літературі різного типу; розгортання культурної революції підвищувало виховну роль художньої літератури.

Разом з тим ЦК ВКП(б) вважав, що розвиток видавничої справи ще не забезпечував швидко зростаючих потреб на книгу, особливо у зв'язку з піднесенням культурних запитів робітничого класу, розгортанням колгоспного руху, створенням пролетарської інтелігенції.

Боротьба за поширення культури серед трудящих мас, за виховання борців за соціалізм ставила перед видавництвами нові великі зав-

дання. Видавництва повинні були своєчасно враховувати потреби різних верств робітників, колгоспників, інтелігенції та учнів різних спеціальностей. Книга стала бойовою, озброювала найширші маси будівників соціалізму марксистсько-ленінською теорією і технічно-виробничими знаннями, стала наймогутнішим засобом виховання, мобілізації та організації мас навколо завдань господарського і культурного будівництва.

ЦК ВКП(б) ухвалив виділити окремі видавництва по випуску технічної, суспільно-політичної і сільськогосподарської літератури і підкреслив, що увага видавництв повинна бути зосереджена на боротьбі за якість книги і на розробці всієї сукупності питань, пов'язаних з виданням літератури, яка відповідає завданням розгорнутого соціалістичного будівництва.

Постанова ЦК ВКП(б) відкрила нові шляхи для розвитку книговидавничої справи на Україні. Наприкінці 1931 р. ДВОУ було реорганізовано. Із його складу виведені як самостійні організації Партійне видавництво, Об'єднання науково-технічних видавництв України, Державне сільськогосподарське видавництво. Вперше на Україні були створені спеціалізовані видавництва по випуску технічної літератури.

Процес удосконалення книговидавничої справи цим не завершився. У 1934 р. ДВОУ було ліквідовано і замість нього організовані окремі типізовані видавництва: «ЛІМ» (художня література), «Мистецтво» (плакати, портрети, ноти), «Радянська школа» (підручники і педагогічна література), видавництво дитячої літератури, видавництво суспільно-політичної літератури та ряд інших.

Одним із важливих наслідків реорганізації видавничої справи в УРСР було зростання книжкової продукції, наближення її до завдань соціалістичного будівництва. Радянська книга продовжувала розвивати кращі традиції попередніх років, збагачувала і розширяла свою тематику. У 1937 р. було видано 73 млн. примірників книг. Це значить, що до 20-річчя Радянської влади на Україні книг виходило у 7 разів більше, ніж до революції.

Особливо зросло видання української книги, яка стала основною в книжковій продукції республіки. Тематика її визначалася завданнями ідейного та культурного виховання трудящих і перебудови народного господарства на соціалістичних засадах. Українська радянська книга стала могутнім джерелом наукових та політичних знань, засобом згуртування трудящих під гаслами Комуністичної партії.

У передвоєнні роки продовжувалась робота по удосконаленню книговидавничої справи в СРСР. У квітні 1938 р. створюється Державне видавництво політичної літератури, на яке було покладено видання творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, партійної і соціально-економічної літератури. У січні 1940 р. організується Державне літературне видавництво УРСР. Після визволення Західної України та Північної Буковини тут швидко стала розвиватися видавнича справа. У 1940 р. в УРСР діяли 14 республіканських видавництв і 900 поліграфічних підприємств.

В роки Великої Вітчизняної війни евакуйовані в РРФСР Укрвидав, «Радянська школа», «Радянський письменник», Видавництво АН УРСР випустили понад 700 назв книг і брошур тиражем 15 млн. примірників. Це була переважно масова суспільно-політична література, твори українських радянських письменників, присвячені героїчній боротьбі трудящих нашої країни проти гітлерівських загарбників, Видавництво «Радянська Україна», створене у 1943 р., випустило багато різноманітної літератури для населення окупованої України. Разом з тим розгорнули активну видавничу діяльність партизанські з'єднання, підпільники, які випускали газети, журнали, листівки, звернення.

Після визволення земель України швидко відновлювалась і видав-

нича справа, 6 листопада 1943 р. було утворено Управління в справах поліграфії та видавництва, на яке було покладено обов'язок державного керівництва розвитком видавничої справи і відбудовою поліграфічних підприємств. Це питання обговорювалось також на VI сесії Верховної Ради УРСР в березні 1944 року.

У 1945 р. на Україні поновили діяльність 9 республіканських і 3 обласних книжково-журнальних видавництва, які випустили 924 назви книг загальним тиражем 21 млн. примірників. У містах і районних центрах було відновлено 765 поліграфічних підприємств. Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною в Ужгороді створюється обласне книжково-журнальне і газетне видавництво, а в окружних центрах — друкарні із сучасним поліграфічним устаткуванням.

В нових умовах було визнано за доцільне об'єднати керівництво книжковою справою в республіці. Ось чому в 1949 р. було створено Управління в справах поліграфічної промисловості, видавництв і книжкової торгівлі при Раді Міністрів УРСР, а у 1953 р. всі видавництва були підпорядковані Головному управлінню видавництв і поліграфічної промисловості та управлінню книжкової торгівлі Міністерства культури УРСР. Створюються «Дитвидав», нові книжкові видавництва у Дніпропетровську, Донецьку, Одесі, Харкові, а також книжково-газетні видавництва.

У 1963 р. в країні відбулася перебудова видавничої справи відповідно до умов будівництва комуністичного суспільства. На новостворений Комітет по пресі при Раді Міністрів УРСР було покладено важливі обов'язки, пов'язані із керівництвом поліграфією, видавничою справою і книжковою торгівлею. Комітет організує і контролює видавничу діяльність, сприяючи створенню високоякісних і високоякісних книг. Велику увагу Комітет приділяє піднесенню якості художнього оформлення і поліграфічного виконання книг; питанням розвитку поліграфії із застосуванням найновітніших досягнень науки і техніки; керівництву книжковою торгівлею.

Зараз в Українській РСР нараховується 30 видавництв. Серед найбільших республіканські видавництва, підпорядковані Комітету: «Радянська школа», «Політвидав України», «Веселка», «Дніпро», «Урожай», «Техніка», «Молодь», «Мистецтво», «Будівельник», «Здоров'я», «Реклама», «Музична Україна». Значна кількість видавництв розташовані в обласних центрах: «Донбас» (Донецьк), «Каменяр» (Львів), «Карпати» (Ужгород), «Крим» (Сімферополь), «Маяк» (Одеса), «Прапор» (Харків), «Промінь» (Дніпропетровськ). Діє Редакційно-видавничий відділ книжкової палати.

Великі видавництва «Наукова думка» і Головна редакція Української Радянської Енциклопедії підпорядковані не лише Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, а й Президії АН УРСР. Видавництво «Радянський письменник» одночасно підпорядковане Спілці радянських письменників України. Свої видавництва мають Київський, Львівський і Харківський університети. Книжкову продукцію випускають видавничий відділ Інституту технічної інформації, Редакційно-видавничий відділ Товариства «Знання» і деякі інші організації та установи.

До 50-річчя Великого Жовтня видавництва Української РСР прийшли з визначними успіхами. За радянський час в республіці видано 234 тис. назв книг загальним тиражем понад 3 млрд. примірників, в тому числі українською мовою — 116355 назв книг у кількості 2,3 млрд. примірників.

Найпотужніший книжковий потік — суспільно-політична література: її видано понад 700 млн. примірників. Твори основоположників наукового комунізму видавалися близько 1300 разів (понад 30 млн. примірників). «Програма КПРС», «Статут КПРС», видання з історії КП України, матеріали партійних з'їздів і пленумів видавалися у сотнях тисяч

примірників. Визначною подією в ідейному і культурному житті республіки став випуск 17-томної Української Радянської Енциклопедії — універсального довідника з усіх галузей знань.

В умовах сучасної науково-технічної революції підвищується роль науки як важливої, продуктивної сили суспільства. Тому зрозуміла особлива увага видавництва до випуску наукової книги, до публікації творів видатних учених республіки — Є. О. Патона, В. П. Філатова, О. О. Богомольця, Б. Є. Патона, М. Д. Стражеско, В. Глушкова та багатьох інших.

Українські мовознавці виступили з низкою фундаментальних праць. В їхньому доробку 6-томний «Українсько-російський словник», в якому зафіксовано 120 тисяч слів.

У книжковій продукції УРСР значна питома вага належить виданням, які безпосередньо сприяють процесові створення матеріально-технічної бази комунізму — книгам і брошурам з питань обміну досвідом новаторів виробництва. Авторами цих видань є передовики промисловості і сільського господарства.

Виняткова увага приділяється Радянським урядом своєчасному випуску величезної кількості підручників для шкіл та вузів. Тільки в 1965 р. видавництво «Радянська школа» випустило 670 назв підручників і методичної літератури у кількості 44 млн. примірників.

За роки радянської влади видано близько 30 тисяч назв художньої літератури тиражем більше півмільярда примірників. Великим успіхом користуються твори сучасних українських радянських письменників, в яких утверджено ленінські принципи партійності та народності, соціалістичний реалізм. Особливо популярні твори лауреатів Ленінської премії М. Рильського, О. Довженка, М. Стельмаха, О. Гончара, лауреатів премії ім. Т. Г. Шевченка, П. Тичини, Г. Тютюнника, В. Сосюри, А. Малишка, М. Бажана, І. Вільде, П. Панча, Івана Ле. До 50-річчя Великого Жовтня випускаються в світ серії кращих творів, написаних українськими майстрами слова за роки Радянської влади: «Бібліотека української радянської прози», «Бібліотека поета», «Бібліотека драматурга і кінодраматурга».

Великою популярністю користуються твори української класичної літератури Т. Г. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Мирного, П. Грабовського та ін.

Серед перекладних видань сучасної художньої літератури значне місце посідають твори російських, білоруських, вірменських, грузинських, естонських та письменників інших радянських народів. В міру посилення культурних зв'язків із закордоном дедалі ширше на Україні видаються твори літераторів соціалістичних країн і прогресивних письменників усього світу. Великий загін українських радянських перекладачів розкрив народові перлини світової класики — твори А. Данте, Дж. Боккаччо, В. Шекспіра, В. Гете, Ф. Шіллера, Дж. Байрона, Г. Гейне, Т. Драйзера, Ш. Петефі, Я. Гашека, М. Емінеску, Х. Ботева та багатьох інших.

У книжковій продукції УРСР почесне місце займає література для дітей та юнацтва.

До скарбниці української радянської культури входять видання, присвячені 50-річчю Великого Жовтня. У 500 книгах тиражем близько 14 млн. примірників подано широку картину економічного і культурного розвитку Української РСР за 50 років. Серед них — книга «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Видавництво «Наукова думка» випустило п'ятитомник «Україна в період розгортання будівництва комунізму», двотомники «Історія Української РСР», «Історія робітничого класу Української РСР», «Історія селянства Української РСР» та ряд інших праць з історії перемоги Великого Жовтня на Україні, української радянської культури, народного господарства, держави і права УРСР.

Політвидав України видав збірку праць В. І. Леніна «Про Велику Жовтневу соціалістичну революцію», тритомники «Українська РСР в період громадянської війни» та «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу», збірник спогадів учасників Жовтневої революції та громадянської війни на Україні, серію біографічних нарисів про діячів Комуністичної партії та Радянської держави. Досягненням у різних галузях народного господарства Радянської України присвячено ряд монографій, популярних ілюстрованих видань «Робітнича гвардія України», «Україна будівнича», «Село крокує в комунізм». До ювілею вийшли добірки творів образотворчого мистецтва: фотоальбоми, календарі, фотобуклети, кольорові художні альбоми. У новоствореному видавництві «Музична Україна» вийшли збірки пісень, присвячених Великому Жовтню.

За роки Радянської влади на Україні великого розвитку набула періодична преса. Зараз в республіці виходить 2608 газет і журналів. З них — 2200 — українською мовою. Решта — російською, угорською, молдавською. Випускається 15 республіканських газет. У республіці зараз є понад 250 журналів і видань журнального типу: бюлетені з різних галузей науки і техніки, «Наукові записки» тощо. Щорічний тираж їх досягає 80 млн. примірників. Серед суспільно-політичних періодичних видань — «Комуніст України» — теоретичний і політичний журнал ЦК КП України, що виходить українською і російською мовами. Популярні літературно-художні журнали «Вітчизна», «Дніпро», «Всесвіт», «Радянська жінка», «Перець», «Україна». Численні журнали з природознавчих наук, техніки, промисловості, транспорту, сільськогосподарського виробництва, охорони здоров'я і медицини, культури, науки, освіти стали справжніми поширювачами досягнень передової радянської наукової думки і практики.

Шлях до нових успіхів української радянської книги освітлюється Програмою КПРС, в якій говориться про дальший всебічний розвиток книговидавничої справи і преси.

A. V. MOLODCHIKOV

BOOK PUBLISHING IN THE SOVIET UKRAINE

Summary

The article describes history of publishing houses, types of book editions according to the historical periods, and main events in publishing activity of the Republic during 50 years.
